

VELUWE EN BETUWE,
IN HET BIJZONDER ALS VELDNAAM
IN HET RIVIERENGEBIED¹⁾

Veluwe and Betuwe, especially as Field Name in the River Area

door/by

Prof. Dr. C. H. Edelman en/and Mevr. Dr. A. W. Edelman-Vlam

In het rivierengebied zijn Veluwe en Betuwe als toponiem tamelijk verbreid. Uit het veldnamenarchief van de Stichting voor Bodemkartering te Wageningen noemen wij:

Hoge Veluwe	Doornenburg				
Buurschap Veluwen	Elst				
Veluwe-wei				}	Betuwe
Hoge Veluwe	Flieren (gem. Gent)				
Veluwe	Ommeren			}	Bommelerwaard
”	IJzendoorn				
”	Bruchem				
”	Heerwaarden				
”	Rossum				
”	Dreumel				
”	Ewijk				
”	Nederasselt			}	Maas en Waal
”	Overasselt				
”	Puiflijk				
”	Winsen			}	Tielerwaard
”	Drumpt				
”	Herwijnen				
Grote Betuwe	Altforst			}	Maas en Waal
Hoge Betuwe	Bergharen				
Betuwe	Deest (2 ×)				
”	Horssen				
Beduwe	Winssen			}	Lopikerwaard
Batuwepolder	Lopikerkapel				

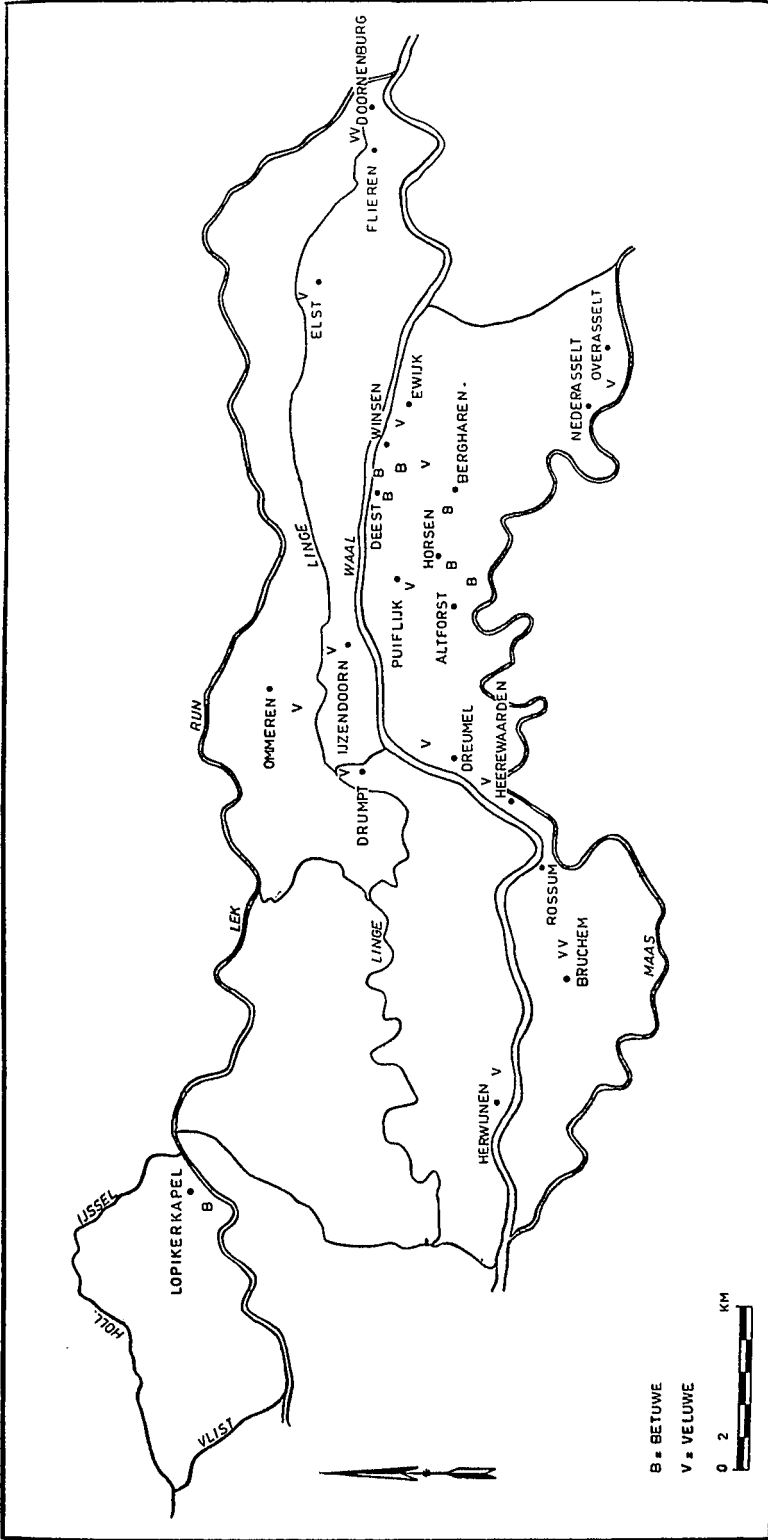
Archivalisch behoort hier nog toe:

die Betu   Empel (Brabantia 1955, 165)

Ook buiten het rivierengebied hebben beide namen een tamelijke verbreiding en wel als volgt:

Veluwe	Grotebroek	Noordholland	
Veluwepeel	Asten	}	Noordbrabant
Veluwe	Erp		
Veluwedijkje	”		

¹⁾ Overdruk uit: Bijdragen en Mededelingen der Naamkunde-Commissie van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam. XII. 1958.

en archivalisch¹⁾:

- Veluwe (1532): Oudorp (A.R.A. Den Haag, kaart 2507/8)
" " St. Pancras (A.R.A. Den Haag, rek. Adr. Stalpaert, rekenk. B, rentm. dom. f 52 vs)
" (1788): Soest, bouwland, leggende op de Zoester eng (v. Iterson, 589)
Velwe, Velve, Veluwe: Enter (N.G.N. IX, 129)
*Velluwe (1726): In erve Lonink te Bekkum (Goederenlijst Twickel)
Velwe (z.j.): Es te Elsen (N.G.N. IX, 129)
Value (1300): Olst, erf te Hengforden (Slicher II, 228)
Velve (1601 Veluwe): Enschede, erf (N.G.N. VI, 149)
Veluwe (1402): Vledder, land te (Slicher II, 292)
" Vledderkarspel (N.G.N. VIII, 129)
Batou of Batue (1532): Koedijk (N.H.) (A.R.A. Den Haag, kaart 2507/8)
Batue (1408): Ruinen, goed te (N.G.N. VIII, 122)
Wterste betue (1600): Gaast (Vrije Fries 1932, 103)
Opperste betue (1600): Gaast (id.)
*Hoge Baete (1737): Ootmarsum (Reg. Verpond. Contr. Ootmarsum, R. A. Zwolle)
*Lage Baete (1737): Ootmarsum
*Batuee (1554): Lemselo, erve Lammertink (Goederenlijst Hof Ootmarsum, R. A. Zwolle). In de 18e eeuw Baete
- Uit de Graafschap Bentheim zijn nog de volgende namen gevonden:
- *Beteue (1554): Erve Wiggerink te Emmelenkamp (Goederenlijst Hof Ootmarsum, R. A. Zwolle)
*Batue (1554): Erve Daminn, Wilsum (Goederenlijst Hof Ootmarsum, R. A. Zwolle)

Wij hebben de ons destijds bekende Veluwe- en Betuwepercelen reeds besproken in onze studie over de perceelsnamen in het rivierengebied (Edelman-Vlam, 1949, p. 18) en wel onder de graslandnamen. Thans is het mogelijk iets bij te dragen tot de historisch-landschappelijke interpretatie van de beide namen. Daarbij gaan we uit van de onderstelling, dat de namen als veldnaam oud zijn en dat zij iets met een grasbegroeiing te maken zouden kunnen hebben.

De ouderdom kan blijken uit de ligging van de Veluwe- en Betuweterreinen in de percelering. Bijna steeds liggen zij in een blokverkaveling en deze blokverkaveling geldt in grote trekken als ouder dan de strookvormige verkavelingen (Hofstee en Vlam, 1952, p. 218). Bovendien liggen enkele van deze namen aan weerszijden van de grens tussen twee dorpsolders. Zo vormen de Veluwe's van Bruchem en Rossum vrijwel één geheel. Hetzelfde geldt voor de Betuwe's van Altforst en Horssen, de Hoge Veluwe's van Flieren en Doornenburg en de Veluwe's van Neder- en Overasselt. Deze situatie wijst er op, dat de bedoelde veluwe's en betuwe's als landnaam ouder zijn dan de reeds betrekkelijk oude indeling van de dorpsgebieden. De indruk bestaat tevens, dat de namen oorspronkelijk over uitgestrektere terreinen hebben gegolden maar door latere benoeming van bepaalde percelen ten slotte beperkt zijn geraakt tot een kleinere oppervlakte.

¹⁾ De met * aangeduide toponiemen zijn ons welwillend ter beschikking gesteld door de heer H. J. Prakken te Arnhem.

Van belang is voorts, dat de Betuwe- en Veluwenamen gewoonlijk dicht bij oude woonplaatsen worden aangetroffen. De Veluwe's van Bruchem en Rossum (Bommelerwaard) omsluiten een woonplaats uit de 1e-3e eeuw en liggen vlak bij een woonplaats uit de 4e eeuw en Merovingische tijd (Modderman, 1949). De zuidelijke route van de Peutingerkaart in de reconstructie van Modderman passeert door de verenigde Veluwe's van Bruchem en Rossum.

De Grote Betuwe van Altforst en de Betuwe en de Grote Betuwe van Horssen liggen dichtbijeen en in de onmiddellijke nabijheid van een oude woonplaats (de Hoge Varen), bij Modderman genummerd 121, waar naast talrijke scherven van inheems aardewerk ook die van Romeins ruwwandig aardewerk werden gevonden.

De Hoge Betuwe van Bergharen ligt iets ten noorden van de woonplaats 72 van Modderman.

De Veluwe's van Neder- en Overasselt liggen bij vindplaats 95 van Modderman (1951) met Romeinse scherven.

De Veluwe van Ewijk ligt bij de westelijke uitloper van het Hostertcomplex, door enige overslag bedekt. In een artikel van onze hand over de perceelsnaam Hostert (Edelman-Vlam, 1955: 121) kwamen wij tot de conclusie, dat de meeste Hostertterreinen in Maas en Waal reeds in Romeinse tijd bewoond waren. Langs de Koningsstraat (Edelman, 1950: blz. 321) liggen opvallend veel Romeinse vindplaatsen.

De Beduwe van Winssen is een perceel grenzend aan de Koningsstraat. In het Dijkceduul van 1846 wordt een hofstede aan de Bedouwsche Straat genoemd. De Veluwe's van Winssen liggen in de blokverkaveling ten zuiden van de Koningsstraat nabij de Hostert.

De westelijke Betuwe van Deest ligt tezamen met de Hostert in een blokverkaveling langs de Koningsstraat. De ten oosten van Deest gelegen Betuwe ligt in het complex de Zalen of Zalingen aan de Waaldijk.

De Veluwe van Puiflijk ligt in een blokverkaveling op de Hoge Bobbert ten zuiden van de Koningsstraat.

De Hoge Veluwe's van Flieren en Doornenburg liggen tussen de woonplaatsen 2 en 13 (Modderman, 1949).

De Veluwe van Ommeren ligt in het Ommerense Veld, aan de weg van Tiel naar het Ingense Veer.

De Veluwe van Ijzendoorn ligt aan de Broekdijkse Straat, op stroomruggrond in een tamelijk regelmatige verkaveling.

De Veluwe van Drumpt (Tielerwaard) ligt in nog niet archeologisch onderzocht terrein, in de bocht van de Dode Linge vlak bij de oude cultuurgronden van Zoelen.

Van de Veluwe van Herwijnen is archeologisch nog niets bekend. Ook de Veluwe van Heerwaarden ligt in niet gekarteerd terrein, zodat we hier niets over mede kunnen delen.

De Veluwe van Dreumel heeft een schertsnaam. Het terrein bestaat uit jong zeer grof overslagzand, dat de aan zware klei gewende rivierkleibewoners tot de enigszins zure naam Veluwe moet hebben geïnspireerd.

De aanwijzingen voor hoge ouderdom van een aantal Betuwe- en Veluwenamen in het rivierkleigebied hebben ons op de gedachte gebracht, dat het van belang is deze namen mogelijk als aanduiding van grasland te beschouwen niet in tegenstelling tot bouwland, maar tot een bosbegroeiing. Voordat de rivierkleigronden in de Romeinse tijd bewoond raakten, waren zij ongetwijfeld nagenoeg geheel met bos bedekt. Bos is de natuurlijke begroeiing van

een riviergebied onder het Nederlandse klimaat. De eerste bewoners moeten delen van dit oerwoud hebben gerooid om ruimte te krijgen voor hun landbouwbedrijf, terwijl hun vee de terugkeer van de bosbegroeiing zal hebben verhinderd. De uitbreiding van de bevolking is vooral in de 2e eeuw aanzienlijk geweest; de oude woonplaatsen uit die tijd telt men bij honderdtallen. Dit betekent, dat de hogere rivierkleigronden, de stroomruggronden, toen wel nagenoeg geheel ontbost moeten zijn geweest. De komgebieden, die een groot deel van het jaar onder water stonden, zullen wellicht hun karakter van moerasbos door de Romeinse tijd heen behouden hebben.

Hoe zagen de stroomruggronden er destijds uit? Een kaal terrein op zulke groeizame kleigronden wordt vanzelf grasland. Te midden van dit wilde grasland heeft het bouwland gelegen, dat echter voor het landschapsbeeld van weinig belang was. Immers, als het bouwland eens niet geploegd werd, veranderde het eveneens in grasland.

In het vruchtbare rivierkleigebied speelt het gras tegenover het bos dezelfde rol als de heide op de arme zandgronden. Waar de mens verkeert, moet het bos wijken en doet het gras zijn intrede.

Deze gedachte heeft reeds lang geleden aanleiding gegeven tot het ontstaan van het begrip steppenheide in Duitsland. Onder steppenheide verstaat men thans de open ruimte, ingenomen door de mens, arm aan bomen en, voor zover niet bebouwd, begroeid met gras of heide, al naar gelang de vruchtbaarheid van de grond. De steppenheide is in de jonge steentijd ontstaan, toen de landbouw zijn intree in Europa deed. Alle cultuurgolven, die nadien Midden- en West-Europa binnendrongen, vonden de steppenheide en hebben deze opnieuw in gebruik genomen. De woon- en leefruimte, aangeduid met de naam steppenheide, omvatte de vlakkere terreinen in West- en Midden-Europa, niet de hoge terreinen met hun onherbergzaam klimaat, maar ook niet de laag gelegen natte dalen en vlakten. Een recent overzicht over de „steppenheide” vindt men bij Bach, Deutsche Namenkunde II, 1954, § 465.

De grens tussen bos en steppenheide was niet steeds overal scherp en afhankelijk van de druk van de menselijke maatschappij op de natuur. Als zodanig is het begrip steppenheide meer dynamisch dan statisch. Gedurende de Romeinse tijd en binnen de grenzen van het Romeinse Rijk is de oppervlakte van de cultuurgrond ongetwijfeld belangrijk toegenomen. De uitbreiding van de bevolking in het Nederlandse rivierengebied in de 2e eeuw is daarvan een illustratie.

In deze toestand is een grote verandering gekomen tegen het eind van de 3e eeuw. Met uitzondering van de Over-Betuwe en enkele plaatsen verspreid over het gehele gebied brak de bewoning af. Het regime van de rivieren veranderde. Overstromingen maakten het land nagenoeg onbewoonbaar en de rivieren begonnen nieuwe oeverwallen op te bouwen. De natuur hernam haar rechten. De nieuwe oeverwallen waren stellig met een oerwoud bedekt. Van de lage kant af zullen ook de moerasbossen zich weer hebben uitgebreid. De Betuwe- en Veluweterreinen zouden echter zeer wel de plaatsen kunnen zijn, waar de grasbegroeiing zich heeft gehandhaafd. Al was het grootste deel van het rivierkleigebied in deze periode slechts schaars bevolkt, er was toch enig vee en mogelijk zijn de grazige plaatsen ook de plekken geweest, waar trekkers zich met hun vee konden ophouden. Anders gezegd: de bedoelde terreinen vormden mogelijk de plaatsen, waar de natuur zich na de Romeinse periode niet volledig heeft hersteld.

Toen het landschap in de Frankische tijd weer bewoond raakte, vonden de pioniers een grotendeels met bos bedekt gebied (de jonge oeverwallen en de komgronden), met hier en daar grazige terreinen. Hun ontginningsarbeid betrof allereerst het kappen en rooien van het bos op de hogere rivierkleigronden, het oerbos van de jonge oeverwallen. Daar ontstonden ook vele van hun dorpen.

Een aantal van deze dorpsnamen heeft in archivalische bronnen uitgangen op -le, -lo en -la (bv. Zaltbommel: 850: Bomala, 999: Bomele; Dreumel: 893: Tremile; Hedel: 709: Hedilla; Wamel: 893: Vamele, 1012-1023: Wamelo). Zij zijn alle op jonge oeverwallen gelegen en herinneren in hun naam klaarblijkelijk aan het overbos uit de vroege Middeleeuwen. Dat in dit bosrijke gebied de nog aanwezige graslandterreinen afzonderlijk benoemd zijn, is niet verwonderlijk. De studie van de plaatselijke omstandigheden heeft echter geen bodemkundig verschil tussen de Veluwe- en Betuwenamen aan het licht gebracht. Mogelijk is wat dit betreft nog iets te bereiken met de taalkundige interpretatie. Veluwe zou iets te maken moeten hebben met een vale, mogelijk grijsgele kleur. Dit zou kunnen slaan op de kleur van dood hooi. Grasland, dat niet gehooid of geweid wordt, draagt in de zomer dood hooi. Anders gezegd: de Veluwnamen zouden kunnen slaan op verwilderd grasland, dat buiten gebruik is. Betuwe zou dan kunnen betekenen: grasland, dat gebruikt wordt, dus beweid en/of gehooid grasland, dat groen van kleur is. De landstreek Betuwe in de zin van Over-Betuwe (Edelman, 1950: blz. 317, fig. 2) wordt dan met zijn continue bewoning en tientallen Merovingische woonplaatsen wel *de* Betuwe „par excellence”. De paar Veluwe’s in de Betuwe ontstaan geenszins in dat beeld.

Na het bovenstaande is het bijna onvermijdelijk iets te zeggen over de landstreek Veluwe. Mogelijk is in dit verband van belang, dat de bewoonde oorden van de Veluwe altijd en ook nu nog langs en niet op de Veluwe liggen. De heuvels van de Veluwe zijn altijd onbewoonbaar geweest, omdat er geen water was. De bewoning volgt de zoom, hoewel de bossen en de heidevelden van de Veluwe bij de zoomdorpen behoren. De landstreek Veluwe kan echter benoemd zijn naar de toestand van de zoom.

Hoe kan deze zoom er vroeger hebben uitgezien? Deze zoom is ingesloten geweest tussen de droge bossen en heidevelden enerzijds en de moerasbossen van de Gelderse Vallei, de huidige Zuiderzeekust en de IJselvallei anderzijds en vormde dus een smalle maar open zone tussen deze bossen. Blijkens talloze archeologische vondsten is deze zoom vóór de Romeinse tijd bewoond geweest. De strook behoorde typisch tot de steppenheide. De vraag naar de bewoning tijdens de Romeinse tijd willen wij onaangeroerd laten. Toch lijkt het niet ondenkbaar, dat de zoom in de vroege Middeleeuwen nog open was en op een aantal plaatsen begroeid met gras, dat het landschap het grootste deel van het jaar een gele kleur gaf. In deze gedachtengang heeft de Veluwe (zoom) toch wel recht op haar naam.

Een aantal perceelsnamen met de uitgang -uwe, alle in de Bommelerwaard gelegen, vraagt nog onze aandacht.

Allereerst de Hoge en de Lage Waluwe van Nieuwaal en de Waluwe of Walemen van Gameren. Deze percelen liggen aan weerszijden van de Walemkade en maken de indruk oorspronkelijk één geheel te hebben gevormd. Ze liggen op stroomruggrond langs een oude stroomdraad, aan weerszijden waarvan vele woonplaatsen uit de Romeinse tijd zijn teruggevonden (Modderman, 1949: no’s 30, 31, 32).

Evenzo ligt de Waluwe van Zaltbommel met de Waluwenhof en de Waluwse straat op stroomruggrond in de nabijheid van een oude stroomdraad met Romeinse vindplaatsen (Modderman, 1949: no's 60 en 61).

Ten zuiden van de Bommelse Waluwe en hieraan grenzend, doch meer op de afhelling naar de kom, ligt een complex de Swenuwen genaamd. Deze zelfde naam treffen we nog aan in Aalst in het westen van de Bommelerwaard. Ook dit perceel ligt op de afhelling van de stroomrug naar de kom. Er zijn geen archeologische vondsten uit de directe omgeving bekend geworden, echter kunnen qua landschappelijke ligging al deze Waluwe's en Swenuwen's zeker tot de zelfde categorie van gebruiksgronden als de Veluwe's en Betuwe's worden gerekend.

Na het over de uwe-namen besprokene kan nog één en ander over de ooi-namen worden gezegd. Een aantal dorpen in het rivierengebied, zoals Ammersooi, Akkooi, Renooi, Wadenooien, Ooi (bij Echteld), Balgooi, Ooyen, Lithoyen, de Ooipolder (bij Nijmegen) en Ooi (gem. Zevenaar) is in grote, soms scherpe meanders van de rivieren gelegen. Aangezien meanders hun loop langzamerhand naar buiten verplaatsen, liggen de bedoelde dorpen op jonge grond, die in een natuurlijk landschap met bos begroeid moet zijn geweest. Worden dergelijke terreinen door de mensen gebruikt, dan is het land met gras bedekt, evenals thans de uiterwaarden van de grote rivieren. Bedoelde nederzettingen moeten dus ontstaan zijn in de periode, toen op nieuw aangeslibde grond geen bos, maar gras groeide.

De betrekking van de ooi-namen met de meanders van de rivieren zit dus niet in de meanders zelf, maar in de jeugd van de afzetting. Ooi is dus een goede graslandnaam.

Thans volgt nog een lijst van overige ooi-namen, deels plaats-, deels veld-namen: Besooien, Gansooien, Genooi (bij Venlo), Hoogooien en Ligooien (Ooien), de Ooi (Gellicum), Ooi (Megen), de Ooien (Aalst, Bommelerwaard), Oyen (Broekhuizen), Huis Ooien (Kessel), Grote en Kleine Ooi (Beuningen), Ooidam en Ooigraaf (Ewijk), Westerooien (Zandwijk bij Tiel).

Naschrift

Na afsluiting van deze tekst vestigde de heer D. P. Blok van het Bureau voor Naamkunde te Amsterdam nog onze aandacht op een Veluwe gelegen op het Eng te Beusichem (Proef-vragenlijst Volkskunde no. 21).

Voorts vonden wij nog een Betuwe in Afferden en een Velouw in Wychen.

De Betuwe te Afferden ligt aan de Koningsstraat nabij de R.K. Kerk en grenst aan een der Hostertpercelen. Deze ligging past dus mooi in ons betoog.

De Velouw in Wychen ligt op vochthoudende lemige zandgrond, iets westelijk van de oudheidkundige vindplaats Kruisberg (77) van Modderman.

Summary

In this article an interpretation based on historical and field survey is given of both names Veluwe and Betuwe.

The occurrence of these names in old aged block divisions indicate that they are used for grassland not as a contrast to arable land but to forest. In this respect the Veluwe and Betuwe names are associated with the German „Steppenheide" as in the river clay area the contrast grassland-forest is the same as the contrast heath-forest in the poor sand soil areas.

An explanation of the name of the district now known as „Veluwe" is given.

LITERATUUR/LITERATURE

- Edelman, C. H.*, 1950: Oudheidkundige resultaten van de bodemkartering. Kon. Ned. Ak. v. Wet. Akademiesdagen 3, 13-36. Herdrukt in Boor en Spade 4, 1951, 307-325.
- Edelman, C. H.* en *A. W. Vlam*, 1949: Over de perceelsnamen in het Nederlandse Rivierkleigebied. I. Betuwe en Bommelerwaard. Boor en Spade 3, 231-284.
- Edelman-Vlam, A. W.* en *C. H. Edelman*, 1955: Over de perceelsnaam Hostert, voorname-lijk uit het Land van Maas en Waal. Med. Ver. Naamkunde te Leuven en Comm. v. Naamkunde te Amsterdam 31, 111-122.
- Hoevenaars O.P., F. W.*, 1892: Noordbrabantsche en Geldersche plaatsnamen. Nomina Geographica Neerlandica 2, 103-106.
- Hofstee, E. W.* en *A. W. Vlam*, 1952: Opmerkingen over de ontwikkeling van de perceelsvormen in Nederland. Boor en Spade 5, 194-235.
- Iterson, W. van*, 1932: Historische ontwikkeling van de rechten op de grond in de provincie Utrecht. Proefschrift. Leiden.
- Kalma, J. J.*, 1949: De Betuwe en Veluwe yn Fryslân. Fryske Plaknammen 1, 12-14.
- Modderman, P. J. R.*, 1949: Het oudheidkundig onderzoek van de oude woongronden in de Bommelerwaard boven den Meidijk. Bull. Kon. Ned. Oudh. Bond, 6e Serie, 2, 6.
- Modderman, P. J. R.*, 1951: Het oudheidkundig onderzoek van de oude woongronden in het Land van Maas en Waal. Oudh. Med. Rijksmus. Oudh., N. R., 32, 25-61.
- Moerman, H. J.*, 1956: Nederlandse plaatsnamen. Leiden.
- Muller, J. W.*, 1932: Batavia I, Betuwe, Veluwe. Nomina Geographica Neerlandica 8, 112-131.
- Prakken, J.*, 1934: De es te Enter. Nomina Geographica Neerlandica 9, 117-132.
- Schönfeld, M.*, 1950: Veldnamen in Nederland. 2e druk. Med. Kon. Ned. Ak. v. Wet., Afd. Lett., N. R., 12, 1.
- Schönfeld, M.*, 1955: Nederlandse waternamen. Bijdr. en Med. der Naamk. Comm. v. d. Kon. Ned. Ak. v. Wet., 6.
- Slicher van Bath, B. H.*, 1944: Mensch en land in de Middeleeuwen, 2 dln. Assen.
- Smulders, W.*, 1955: Boekbespreking over G. J. Uitman, Wat zeggen onze aardrijkskundige namen? Assen, 1954. In Brabantia 4, 164-165.
- Vries, W. de*, 1945: Teksten en Studiën op het gebied van taal, stijl en letterkunde, 8: Drentse plaatsnamen. Assen.

GESCHIEDENIS VAN DE SEDIMENTATIE VAN DE OUDE ZEEKLEI IN HET GEBIED TEN NOORDEN VAN NOOTDORP

History of the Sedimentation of the Old Sea Clay in the Area North of Nootdorp

door/by

W. van der Knaap

1. INLEIDING

In het kader van de karteringen ten behoeve van Streek- en Uitbreidingsplannen werd ten noorden van Nootdorp, tussen Voorburg en Zoetermeer, een bodemkartering uitgevoerd tot 2 meter diepte.

Dit gebied behoort tot de zg. droogmakerijen. Deze worden gekenmerkt door een pakket oude zeeklei, dat aanvankelijk meestal met een dunner of dikker baggerachtig laagje meermolm en/of restveen bedekt was. In de Haarlemmermeer werden in de oude zeeklei drie afzettingsfasen waargenomen (Haans, 1954), echter zonder dat er grenslaagjes tussen de oudste twee afzettingen en tussen deze afzettingen en het onderliggende oud-holocene wadzand of oude zeezand werden gevonden.

Reeds tijdens het begin van de karteringswerkzaamheden in het gebied ten noorden van Nootdorp bestond het vermoeden, dat er ook hier drie afzettin-